



Ұлттық менталитеттегі салт- дәстүр мен әдет-ғұрыптардың маңызды рөлі



Еліміз іргелі ел болып ата дәстүріндегі салт-сананы қайта жаңғыртып жатқанда, оның тұғырлылығы мен орнықты өркендеуін қамтамасыз ету бағдарын қолға алған мемлекетіміздің саяси-әлеуметтік және мәдени-рухани даму бағыттары ұлттық болмысымызды қайта жаңғырту мен түлетуді нақты нысанаға алынды. Қазақ қоғамы ұлт болмысын қалыптасқаннан бері екі нәрсеге аса мұқият қарағандығын, оның бірі тіл, екіншісі әдет-ғұрып екендігін дәйектеушілердің пікірлері де, бұл құрылымның аса маңызды өмір мәнділік-дүниетанымдық құндылық екендігін айғақтап тұр.



Менталитет әрбір ұлтқа тән этнос рухиятының мінез-құлқынан, тұрмыс-тіршілігінен, тарихи-мәдени дүниетанымынан аңғаруға болады. Менталитет ұғымының этникалық анықтамасы (mens-латынша, ойлау тәртібі, ақылдың ерекше рухани қыртысы) бір тұлғаға тән емес, тұтас бір халықтың өзіндік ойлау санасына тән психологиялық және аксиологиялық бағдары деп қалыптастыруға болатын жүйе.



Ұлттық менталитеттің адамның өмір сүру тіршілігіне рухани күш жігер беріп қана қоймай күрделенген құбылыстардың қоршаған ортаға сенім арта отырып белгілі бір күнделікті тілсім дүниеден тыс ерекшеліктерді аңғаруға мән береді. Халықтың ой-санасын, тәртіпке бағындырумен шектелмей мақсатты түрде болашақ ұрпақтың кепіліне айналуы тиіс. Бүгінгі таңда адамдардың тұрмыс-тіршіліне өзара қарым-қатынасындағы дін мен тіл, іс-әрекет этикасында байқалатын қасиеттерін негіздеуге болады.

Тарихи-мәдени қыры оның сан мыңдаған жылдар бойы арғы қазақтар дәуірінен бері жағасын тауып, ұлттық болмысымызбен, тұрмыс тіршілігімізбен біте қайнасқан атрибут болып табылуымен айқындалады. Дәстүр халықтардың тіршілік кәсібіне, наным-сеніміне, өмірге деген көзқарасына байланысты туып, қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, өзгеріп, жаңарып отырады. Әр халықтың сан ғасырға созылған ұрпақ тәрбиесінде өзіндік рухани тарихы, ой-пікірі, қорытынды түйіні болады. Күн санап халқымыздың дәстүрлі құндылықтарына, олардың қайнар бастауларын тануға деген ұмтылыс өсіп келеді.

Әдет-қоғамдық қатынастарда күнделікті өмір-тіршілік пен салттарды атқару кезіндегі жосын-жоралғыларды біріздендіретін және ұлттық таным ауқымында атқарылатын нормаларды, талаптардың, шарттардың практикалық бітімі мен мазмұнының бірлігіндегі үдерістер бола отырып, өзінің орындалу бағдарымен үндесетін ғұрып ұғымымен тіркестіріліп, әдет-ғұрып деп те көбінесе күрделенген ұғымдық формада айтылады. Сан ғасырлар бойы формасы өзгерсе де, мазмұны өзгермеген белгілі бір этностың имманентті әдет-ғұрыпынан тыс, сырттан, өзге халықтан енген мәдени шартты құбылыстар да бірте-бірте әдетке айналып кетіп отырылады. Салт-сырттан да, ұлттың өз ішінен де туындап шығатын, белгілі бір нормалардың жеке-жеке көрініс болып отырып, тұрмыста үш-төрт ұрпақ бойы қолданыста болып, ұлттық таныммен, талғаммен үндесе келе, белгілі бір деңгейде мәдени-әлеуметтік тұрғыда иеленіп, жалпылама ұғым-дәстүр ауқымына еніп, орнығып отыратын ұлттың шанайы рухани-мәдени, әлеуметтік-практикалық имманентті болмысына сәйкестеніп жатады.



Салт туралы «Әр елдің салты басқа, иттері қара қасқа» деген тұжырым оның белгілі бір кеңістік аясында өзгешеленген, формасы өзгертілген түрде әртүрлі ғұрыптар бойынша сақталып, бәрінің түп тамырының бір арнаға тоғысатындығымен байыпталады. Бұл шартты түрде әдет-ғұрыпты субстраттар, салт-дәстүрлерді суперстраттар деп ажыратып алуымызға мүмкіндіктер ашады. Бірақ бұл тұста керісінше, инверсия пайда болады, әдет-дәстүр барынша абсолютті, ғұрып-салт салыстырмалы болып айқындалып тұрады.

Салт-дәстүр мен әдет-ғұрып сан ғасырлар бойы қалыптасқан әрбір тарихи дәуір бойына толықтырылған, заманауи талаптар мен шарттардың қажеттіліктері мен сұраныстарына орай, үстемеленген күрделі түбірлестік құрылым. «Бұл жерде дөп басып айту өте қиын, аңыздардың бізге келіп жеткендерінің қайсысы ертеден, қандай діннің ұғымынан пайда болды, қандай сенімнің әсеріне ұшырады деген мәселенің төңірегінде қарама-қайшы, әртүрлі пікірлер бар» деген Ш.Уәлихановтың тұжырымы осы салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптың эволюциялық қалыптасу құрылымын анықтауға да қатысты соншалықты күрделі мәселе болып табылады.

	<p>Қазақ халқының өз ұлтының мәдени-этникалық, тарихи жетістіктерімен шектеліп қалмай, басқаны да үйрену қажеттілігін ескеруі ұлттық тәрбиенің өркениеттілік жолдағы қадамдары болып саналады. Салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыпты жалпы халықтық дүниетаным тұрғысынан байыптап, концептуалды түсініктеме бере келіп, қалыптасуы мен дамуын эволюциялық хронологиялық бірізділік бойынша болмағанымен, құрылымдық-функционалдық тұрғыдан таразылап алуымыз қажет.</p>

Салт-дәстүрдің күрделі жақтарын қарастыра келе оның көпмәнділігін және күнделікті қажеттілігін атай келе мынадай топтауға болады:

-руханилықтың адам өміріне қажетті фактор екенін ескере отырып әртүрлі психологиялық талаптармен тәжірибелік нәтижеге қол жеткізуді айта аламыз.

өмірдің маңыздылығын ескере отырып халықтың талғамы эстетикалық руханияттық ләззат алу адамның ішкі әлемін кеңейту, қарапайымдылықтан күрделенген әсемдіктің идеалын іздеу

қоғамдағы тәртіп әлеуметтік қатынастар, адамдар арасындағы қарым-қатынастың реттеушілік құралы болып табылады, бұл халықтың моральдық құндылығын ескере отырып қалыптасатын тәртіп не конституция.

адамның қоршаған ортаға, әлемге, дүниеге деген кеңпейілділік, барына қанағат танытушылық, өзі ғана емес елдің қамын ойлай отырып бірігу не синкретизм ұғымын айта алар едік.

ұлтжандылық не отансүйгіштік осы сөздің астарында көп мағына жатыр, еліне деген махаббат, сүйіспеншілік дала адамының кеңістіктегі көзқарасы, табиғатты пір тұтуы барлығы да адамға, жеріне, еліне деген аса бір құрметті білдіріп тұрғандай.

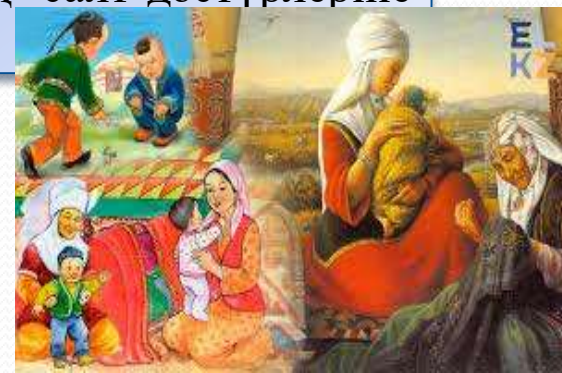
қазақ дүниетанымының ұлттық дәстүрлі онтологиясына келсек тарихи руханиятқа бай тұтас этностың философиялық көзқарасын атамыз. Көшпелі мәдениеттің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан сабақтастығы бүгінгі жаңарған мәдениетке де өз септігін тигізіп отыр. Қазақ руханиятының тамыры тереңнен орын алғандықтан өміршендігіде белгілі бір шексіздікке ұласады.

Ұлттық тәрбиенің ұлттық құндылықтардан нәр алатын адамгершілік ұстанымдары мәдени құндылық ретінде ғасырлар қойнауынан нәр алып, мәдениет біткенмен тепе-тең, өзіне байыта, астаса түскен үндестігі, бірлігі, түптеп келгенде, адамдықтың руханилық пен имандылықтың негізі ретінде мәдениет кеңістігіне жетелеп отырады. Қазақ халқының тәрбиелік және тәлімдік ой-пікірлері мен жол -жораларының маңызы мынадай жайттарда айшықтала түседі:қазақ халқының өміріндегі үлкенді сыйлау мен қонақ күтудің елеулі маңызы; терме, айтыс, шешендік сөздер; қонақжайлылық, тектілік, т.б



Болашақ дамуы мәдениетке сүйенген құндылықтар жүйесімен тығыз байланысты. Себебі құндылықтық қатынас арқылы барлық нәрсенің маңыздылығын айқындауға болады. Ал адамда басты құндылық деп қабылдайтын ұлттық тәрбие әрдайым жоғары тұрады. Ұлттық құндылықтарды әр ұлттың ата-бабалары өздерінің өмір сүру салтына байланысты пайдаланып, дамытып ұрпақтарына мұра етіп қалдырып отырған.

Салт-дәстүрсіз халық болмайды. Салт-дәстүр халықтың сапалық қасиетінің, моральдық өмір сүру нормасының басты өлшеуіші. Ата салты мен халықтың қасиетті ардақ тұтқан ұтады. Ұлттық салт пен дәстүрдің тууы ұлттың ұлт болып қалыптасуына байланысты . В.И.Белинский салт-дәстүрдің өміршеңдігі жөнінде: "Әдет-ғұрып замандар бойы сыннан өтеді. Өз дәуірінде ардақталып, ата-бабадан әулетке мұра болып ауысып, рудан-руға, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді. Олар халықтың сыртқы бейнесі болып табылады. Онсыз халық бет әлпетсіз бейне, болымсыз тас мүсін тәрізді..." - дейді. Әрине, әр халықтың өзіне тән салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы болады. Осы таңдағы қазақтың ұлттық тәрбиесінің алтын қазығы оның салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпын зерттеушілердің алдыңғы қатарында жүрген белсенді жазушы, этнограф Сейіт Кенжеахметұлының еңбектері бір төбе. Ел есінен шығып бара жатқан " бел көтерер", "немеурін", "кұттық", "биеқыстырмақ" тағы басқа көптеген ұлт әдет-ғұрпының 350 түрін тауып, жүйелеп ашып көрсеткен. Соған орай ол "Қазақ халқының салт-дәстүрлері" деген анықтамалы жинақ бастырды. Ол этнограф қазақтың салт-дәстүрлеріне өзара топтастыра білді.



1. Отау көтеру дәстүрлері: "Той", "Қалың мал", "Киіт", "Өлі-тірі";

2. Тәрбие дәстүрлері: "Шілдеhana", "Сүйіндір", "Ат қою", "Бауырына салу";

3. Отбасы, тұрмыс дәстүрлері: "Ауызбастырық", "Ат мінгізіп, шапан жабу"

4. Еңбек дәстүрлері: "Асар", "Көген той", "Қолкесер";

5. Наурыз дәстүрлері: "Қыдыр ата", "Наурыз бата", "Әз";

6. Ислам тағылымдары: "Айт", "Құрбан шалу";

7. Қаза ғұрыптары: "Жаназа", "Көңіл айт", "Естірту";

Жоғарыда аталып өткен дәстүрлеріміздің кейбіреуі қазіргі өмір салтымызда шығып қалған. Қазақ халқының тұрақтанған дәстүрінің бірі – жеті атасын білу. Жеті атасын тарата білу арқылы әркім басқа рулармен байланысын білген. Жеті аталық ұстанымға негізделген туыстық байланыс институты әрбір қазақтың өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу міндетін жүктейді. Қазақ халқы ұрпағына өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы, т.б. жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентайынан жаттатып өсіреді. Ағайындықтары жеті атаға толмай, жақын-жуықтар бір-бірінен қыз алыспайды. Жеті атаға толғаннан кейін бір рудың жастары некелесетін жағдай туса, ру ақсақалдары бір боз биені сойып, баталасып барып рұқсат ететін болған. Некелесуде «жеті ата» ұстанымына берік болу – этникалық қан тазалығын қамтамасыз ететін этникалық тұтастықтың қуатты арқауы, темірқазығы болып саналады. Жеті ата институты қазақ халқының өткеннен болашаққа деген сенімін мың сан ұрпақтар арқылы сабақтастырып отыратын тетік ретінде танылған.

Қазақ менталитеті тарихи сабақтастықпен ұласа келе заман ағымына сәйкес өз құндылығын байыта түсуде. Салт-дәстүр халықтың біте қайнасқан ішкі әлемін бейнелей отырып өміршеңдігін тұтас бір әлемге жаңартқандай. Тарихи руханияттың объективтендірілген құрамдас бөліктері бүгінгі қазақ дәстүрінің маңызды факторларының бірі. Сондықтанда бүгінгі күнгі жар сала қарастырылып жатқан қазақ баласының дала өркениетіне тән ойлау психологиясы, тілдік қоры, мінез-құлқы аса бір танданарлық дүние бола алмайды. Ұлттық руханият – қазақ менталитетінің сақталып қалған өзегі екені ақиқат. Адам баласы өз жаратылысынан –ақ дүниені ақиқат қалыпында қабылдауға құштар екені белгілі. Қазақ дүниетанымына ғылыми танымның үдерісі қалыптаспас бұрын диалектикалық әдіспен онтологиялық қарым-қатынастың халық санасында орын алғаны көрініп отыр.

Жалпы ұлттылық ұғымы белгілі бір қауымдастықтың әр түрлі әлеуметтік, табиғи қасиеттерге байланысты ішкі бір қауымдастықтың әр түрлі әлеуметтік, табиғи қасиеттерге байланысты ішкі бірлігін білдірсе, Ұлтжандылық жолындағы кісі осы ұлттық біртұтастықты барынша нығайту үшін барынша тер төгуді мақсат еткен жан болып табылады. Ал ұлтшылдық болса осы мақсаттың кейбір тұстарын абсолюттеуден туындайтын пайымдаулар мен әрекеттер жүйесі ретінде көрініс береді. Ұлттық рух белгілі бір халық өкілдерінің ғасырлар бойы қордаланған дүниеге деген қатынасының өзіндік қаймағы (квинтэссенциясы) ретінде көрініс берсе, ұлтжандылық оның әрбір мүшесінің дүниетанымында қалыптасқан өз жұртына деген қатынасының деңгейі болып табылады.

Қазақ халқының өмірлік аса қажетті ұлттық дүниесінің жалпы адамзаттық дүниеге қарай тасқыны оның адамгершілік ұстанымдарынан басталады. Халқымыздың ғасырлар бойы жасап кеткен тарихы — бүгінгі ұрпақ үшін аса баға жетпес үлкен қазына, мұра. Бұл мұраларымыз имандылық, ғибраттық, әдет- ғұрпымен, салт-дәстүрімен қымбат. Осынау ұрпақ тәрбиесінің қымбат қазынасын мұралыққа алған біздер оның ішіне үңіліп, одан өз болмысымызға тән бүгінгі ұрпаққа сабақ болатын қажетті дүниені жеткізе білу керек. Ұлт жастары өз өткенінен хабардар ғана болмай күн талабына сәйкес сол әлемді өз болмысында түсіну қажет.



Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: - Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде оларға жастайынан имандылық пен ұлттық қасиеттерді сіңіріп білсек, сонда ғана біз ұлттық рухы дамыған, Отанының гүлденуіне үлес қоса алатын азамат өсіре аламыз - деген болатын. Сондықтан қатардағы пендені нағыз толық қанды тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор.

Бүгінгі күнде жастарды әдепті де саналы етіп тәрбиелеу үшін ең алдымен тәрбие ережелеріне сүйене отырып, ұлттық дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды, дінімізді, ата-бабаларымыздан қалған насихат-мұраларды жастардың санасына сіңіре білуіміз қажет. Тәрбиенің көзі ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер десек, біз соларды насихаттайтын жүргізушіміз. "Мәңгілік Ел" болып қалу үшін ұлттық құндылықтарымызды сақтап, қорғай білуіміз керек. Себебі ұлттық құндылық-ұлттың тірегі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жүнісов А. Бабалар дәстүрі. – Алматы, 1992. – 77 б.
2. Қазақ руханияты: тарихи-философиялық және этномедени негіздері. - А., 2013. – 197 б.
3. Абдрашева Б.Ж. Халық дәстүріндегі ұлттық құндылықтар // Халықаралық ғылыми конференция материалдары. А., 2007. – 127 б.
4. Қазақтардағы шамандықтың қалдығы // Уәлиханов Ш. Таңдамалы. 2 бас. – Алматы: Жазушы, 1985. – 560 б.
5. Нұрмұратов С.Е., Сағиқызы А. Ұлттық рух мәселесі хақында // Халықаралық ғылыми конференция материалдары. - А., 2006. – 178 б.